

Jaget av skammen:

Et essay om filmen *Shame* av Steve McQueen¹

Helene A. Nissen-Lie²

The film Shame by Steve McQueen is discussed in terms of what drives the main character, Brandon, in his relentless and compulsive hunt for sexual satisfaction and his inability to engage in, and rejection of, intimacy and reciprocal relationships. The essays looks at shame as a driving force in Brandon's strive; an underling wish to confirm himself as a shameful individual, unworthy of love and closeness - at the same time, it becomes a way to ward off disturbing feelings. The formal elements and narrational style of the film is discussed through the question of psychological or 'therapeutic' explanation or linear causality in which bizarre or excessive (destructive) behaviors in films often are 'explained' by early trauma, pointing to a discussion of the film critic Mark Fisher, who uses the concept of the 'non-place' (Augé), in which the lack of explanation ('psycho-non-pathology') in his view, is what gives the film its qualities. Tentatively, in the second part of the essay, the sexual compulsions and relationships that Brandon engage in are viewed in light of psychoanalytic literature such as the writings of Chasseguet-Smirgel and Stoller, on sexual perversions and sadomasochistic tendencies as processes by which an individual destroys reality in a psychosexual sense. More specifically, in sexual perversions the person is acting out a vengeance scenario which transforms an infantile trauma to a triumph or revenge as an adult through sadomasochistic activities, denying 'reality' in a broader sense, such as the differences between generations and genders,

1. Filmen *Shame* av Steve McQueen ble nylig vist på Cinemateket i serien "Film & Psykoanalyse", arrangert av Norsk Psykoanalytisk Forening i samarbeid med Cinemateket. Etter filmen holdt jeg et foredrag, blant annet med utgangspunkt i psykoanalytisk litteratur om seksuelle perversjoner. Dette essayet er et lett bearbejdet versjon av dette foredraget.
2. h.a.nissen-lie@psykologi.uio.no Psykologisk Institutt, UiO/ BUP Vest

between drives and their satisfaction, and metaphorically - the tragic elements of being (Shafer). Instead, sex becomes a 'mean for revenge' (Stoller), which makes it essentially a narcissistic pursuit, borne out of a need to heal wounds related to helplessness or inadequacy in childhood. As such, the sexual compulsion or perversion becomes a buffer against the wounded self. These thoughts are but potential tools to go deeper into the dynamics of Brandon's internal and external struggle depicted in Shame.

Key words: Chasseguet-Smirgel, film, perversion, psychoanalysis, Shame, Stoller, Steve McQueen.

Innledning

Shame er Steve McQueens andre film etter *Hunger* fra 2008 om sultestreikende IRA-medlemmer i Nord-Irland i 1981, og filmen som kom forut for hans tredje film, *12 years a slave*, som i fjor ble belønnet med den aller gjeveste Oscar-statuetten, nemlig Oscar for 'beste film'. McQueens tre filmer snakker med hverandre, overlapper og kompletterer hverandre. Vi kan kanskje si at han har laget en trilogi om bruk og misbruk av menneskets kropp, om relasjon mellom kropp og følelser, om destruksjon og fornedrelse, om sado-masochisme på flere nivåer. *Shame* handler også om konstant og utilfredstilt sult, mens *12 years a slave* også handler om sado-masochistisk dynamikk. Med kun tre langfilmer har 45-årige McQueen gjort seg bemerket som en av vår tids mest modige og originale filmskapere. Alle tre har Michael Fassbender i hovedrollen, som har mottatt flere priser for sin innsats.

I dette essayet deler jeg først noen tanker om tema og formspråk i *Shame* før jeg anvender psykoanalytisk litteratur om seksuelle perversjoner, nærmere bestemt om sadomasochistiske tendenser, som analytiske briller på filmen.

Brandons skam

Shame handler om den kjekke, single, reklamemannen Brandon som bor alene i sin minimalistiske leilighet i New York. Han er vellykket, men langt fra tilfreds. Han har et tvangsmessig forhold til sex; en avhengighet som er i ferd med å ta over hele livet hans. Han er storforbruker av porno på internett, han leier inn prostituerte, og plukker opp kvinner på barer for umiddelbar seksuell tilfredsstillelse, eller sadistisk triumf. Han har få venner, ingen egen familie,

ingen kontakt med sin tilsynelatende dysfunksjonelle opprinnelsesfamilie, og har ingen ønsker om det heller, tvert i mot. To kvinner gjør sin entré på måter som forstyrrer hele hans skakende ekvilibrium: hans søster Sissy og en kvinnelig kollega på jobben han forsøker å date.

Sissy stormer inn i livet til broren og forstyrrer, ikke bare hans private liv og private skam, men bringer med seg en usagt påminnelse om deres oppvekst/historie som – selv om den aldri blir eksplisitt beskrevet – synes å romme antydninger om incestuøse-familiære overgrep, og peker på deres felles skam og opprinnelsen til begges selvdestruktive trang.

Brandons psykologiske behov har blitt redusert til en primitiv seksuell besettelse eller tvang, som tjener til å skygge over alle andre behov, slik som nærhet, tilhørighet, intimitet, med flere. Filmen kalles *Shame*, men den skammen Brandon eventuelt føler er påfallende tappet for emosjonelle kvaliteter eller innhold. Brandon er nærmest til tider blottet for skam. Man fornemmer snarere at Brandon søker skammen, han lengter etter å føle på skam, men er ikke i stand til det. Han søker kanskje etter å bekrefte seg selv som et skamfullt individ. Hans skam er en «hvit» skam, ikke en «rød» skam (som den svenske psykoanalytikeren Elsa Britt Kjellqvist³ kanskje ville sagt): «Rød skam» er det man i dagligtalen snakker om som skam: Det å bli flau, rødme, kjenne seg pinlig berørt når man har gjort noe dumt, som andre er vitne til. "Hvit skam" derimot, er en dypere og mer grunnleggende skam som bunner i å ha blitt neglisjert som barn, der man skammer seg over 'den man er'⁴.

Brandons indre stemninger preges heller av en overveldende følelsestomhet eller et fravær, enn av aktiv skam. Men vi aner likevel smerten under hele veien. Slik kan man si at filmen handler like mye om en slags depresjon som sexavhengighet; en ensomhet, en tomhet, som for øvrig ofte motiverer selvskadere til å skade seg selv, ved kutting eller ved destruktiv sex, eller på andre måter. For å kjenne noe, og for å avverge noe annet. For Brandon kan vi si at hans seksuelle handlinger både blir en avvergelse av og en bekreftelse på en dypereliggende selvforakt.

Han mangler kontakt med følelser, hans forhold til sex er ren tvang, uten affektivt innhold, uten relasjon til den andre. Mer genuine følelser som knytter ham til et annet menneske blir sjelden, men plutselig virvlet opp i ham, f.eks gjennom Sissy, som når han blir rasende på henne for å ha sex med sjefen

3. Se boken "Rött och vitt: om skam och skamlöshet" (2006)

4. Denne skammen knytter seg til det Bjørn Killingmo har karakterisert som mangelpatologi (Killingmo, 1989).

hans (er det sjalusi eller gjenopplevd maktesløshet knyttet til vonde barn-
domsminner som driver ham her?), og når han ikke klarer å få ereksjon med
sin kollega på deres date, men det forblir en uartikulert frustrasjon. Et fåtall
ganger kan vi se hans skam mer tydelig, som når han lar seg berøre av søste-
rens sang på nattklubben, men blir skamfull når dette blir oppdaget.

I emosjonspsykologien har skammen en viktig funksjon i gjensidig regule-
ring og justering i forholdet mellom egne og andres behov. Dette kommer til
uttrykk i den negative betegnelsen "skamløs"; et menneske eller handling som
er uten hensyn til andre menneskers følelser. Likevel er det ingen følelse man
skammer seg mer over og sliter mer med å romme enn nettopp skammen. Den
er vanskeligere å tåle enn sinne, tristhet, til og med skyld. I følge psykologen
Silvan Tomkins er skam nært forbundet med *lyst og interesse*; Skam opererer
kun etter at interesse eller lyst er blitt aktivert hos individet, sier han. Som når
barnet løper til moren med en tegning hun er stolt av, men som moren latter-
liggjør. Eller gutten som kjærlig hengir seg til far, men blir avvist av ham, og
skammen vekkes. Det er en kort avstand mellom stolthet eller lyst – og skam
– når den andre ikke bekrefter en (Tomkins, 1995b).

'Non-place' begrepet og *Shame*: Trenger vi psykologisk forklaring?

Shame er blitt betegnet som en av «de mest *hele* filmer om tomhet» man kan
se. McQueen beskriver selv filmen som en indikator på vår tids kommu-
nikasjon og manglende kommunikasjon. Sex-avhengigheten blir et bilde på
indre tomhet, en trang til å fylle seg/tømme seg, knytte seg til, uten å få det til.
Antakelig av frykt for nærhet, blottstillelse.

I følge en artikkel av filmviteren Mark Fisher (2012) i *Film Quarterly* er *Sha-
me* full av referanser til ytre og indre såkalte «Non-places» (ikke-steder); et be-
grep som fikk navn av den franske antropologen Marc Augé, for å vise til ano-
nyme steder man passerer gjennom, men som ikke har betydning nok til å bli
sett på som et «sted». Eksempler på ikke-steder er en motorvei, et hotellrom,
en flyplass eller et supermarked. Steder som i økende grad dominerer den mo-
derne kultur, i følge Augé. Selv om vi får høre at Brandon og Sissys familie op-
prinnelig er fra Irland (noe som også knytter filmen til *Hunger*) men de vokste
opp omkring New York, er filmen full av «ikke-steder»: som f eks den sterile
leiligheten til Brandon, hotellet han tar inn på med sin kollega, T-banen. Det
er av og til vanskelig å si om vi er i Brandons leilighet eller på kontoret. New
York i filmen er strippet for sine arkitektoniske kjennetegn, men vi får en kon-
notasjon gjennom sangen «New York, New York» som Sissy synger på natt-

klubben. Versjonen Sissy fremfører er for øvrig det diametrale motstykke til Frank Sinatras durstemte, 'grandiose' versjon, der han synger om mulighetene, mens Sissys mollstemte, melankolske versjon (som er på kollisjonskurs med sangens innhold) blir en sang om den tapte drømmen som aldri ble, lengselen etter å flykte, uten at det går (man tar alltid med seg selv og sin historie), som kanskje bare Brandon er i stand til å fange opp, og som setter ham et øyeblikk i kontakt med tristhet, vemod eller sorg.

I følge Mark Fisher er *Shame* på sitt beste når den klarer å utforske den depressive fenomenologien i Brandons ensomhet. Den er på sitt svakeste når den insinuerer «psykologisk forklaring», eller kausalitet mellom tidligere traume og senere atferd, som når Sissy inntrengende sier til sin bror på telefonsvareren hans: «Vi er ikke dårlige mennesker, vi kommer bare fra et dårlig sted». I følge Fisher skaper denne uttalelsen en forstyrrende psykologisk linje mellom mulig mishandling eller overgrep i fortiden, med underliggende skam og senere fornedrende seksualitet, og blir en form for konvensjonell «terapi-snakk» som ikke ellers preger filmen. Filmen er mer overbevisende og mer bevegende når den holder seg til en «post-traumatic cinema» sjanger. Altså, ikke «post-traumatisk» som at den utforsker virkningene av tidligere traumer (i psykologisk/terapeutisk forstand), mer som uttrykk for en situasjon der traumer ikke lengre spiller en avgjørende rolle i å forklare atferd eller psyke. 'Post-' som i bortenfor eller 'beyond' - traume. I mesteparten av filmen, bortsett fra i Sissys uttalelse, blir ikke psykologiske, eller såkalt «genetiske», psykoanalytiske sammenhenger mellom traume og tvang artikulert. Det som står igjen er en «blind tvang», en besettelse som ikke kan gi forklaring til seg selv. Det er den dybdeløse tvangen som blir et slags «psyko-ikke-patologi» som relaterer seg til begrepet 'non-place', i følge Mark Fisher, og som gir filmen styrke.

Innvendinger til dette er at kommentaren til Sissy om det å komme fra «et dårlig sted» er helt innholdsløst og uspesifikt. Hun forklarer ikke hva hun referer til som «dårlig», noe som tvert i mot bygger oppunder non-place psykologien heller enn det psykologiske lineære etter mitt syn. Fordi den kommer alene og kun er antydende, gjorde kommentaren meg oppmerksom på *fraværet* av slike psykologisk-terapeutiske forklaringer i filmen, som er så fremtredende i mange filmer; altså at bisarr, destruktiv eller selvdestruktiv atferd forklares av tidlige barndomsopplevelser som i det minste kommer i glimt, eller blir sagt rett ut. Noen, slik som Fisher, hadde fortrukket at uttalelsen ikke var der, og at ingenting «forklares».

Dette vil den enkelte seer ha sin mening om. Det er uansett viktig å differensiere mellom en forklaring som trer seg ned over filmen og er bombastisk og

reducerende – og et bilde eller et utsagn som opprettholder tvetydighet, men som likevel tjener til å gi et riss av en historie, en sammenheng – der seerne fortsatt må skape mening selv.

I det følgende vil jeg utforske et mer spesifikt rammeverk for å forstå seksuelle perversjoner, uten at jeg sier at Brandons seksuelle tvang eller seksuelle aktiviteter i filmen «forklares» av disse teoriene, men at denne tenkningen kan belyse noe av tematikken i *Shame* og muligens utvide vår forståelse av dynamikken hos hovedpersonene i McQueens' univers.

Seksuelle perversjoner som destruksjon av virkelighet

Fra psykoanalytisk hold er det naturlig å trekke inn franske Janine Chasseguet-Smirgel som siden 1970-tallet har skrevet om seksuelle perversjoner og sado-masochisme i et psykoanalytisk perspektiv. I sin artikkel *Sadomasochism in the Perversions: Some Thoughts on the Destruction of Reality* fra 1991, argumenterer hun teoretisk og med kliniske eksempler for et syn på seksuelle perversjoner som uttrykk for en fiksering av anal (sado-masochistisk) utvikling hvis formål er «å destruere virkeligheten» (reality). Realitet fra et psykoseksuelt ståsted defineres som modning der man i et indre bilde lar far separere mor og barn, og anerkjenner forskjeller mellom kjønn og generasjoner. Å destruere virkeligheten her betyr å destruere det paternelle univers ved å regredere til et analt, sado-masochistisk stadium.

I Chasseguet-Smirgels verden er alle perversjoner (det vil si, ikke-gjensidige, fordreide seksuelle preferanser eller lyster), slik som dem vi ser hos Brandon, i bunn og grunn sado-masochistiske. Hun sier hun aldri klinisk har støtt på et tilfelle av perversjon som ikke har sado-masochistiske elementer. Et slikt syn på seksuelle perversjoner har hun til felles med den amerikanske psykoanalytikeren Robert Stoller, som snakker om «perversjoner som en erotisert form for hat» i sin bok av samme navn fra 1975. Chasseguet-Smirgel forklarer hvordan det er slik: Den seksuelt perverse person agerer ut en «hevnfantasi» som transformerer et infantilt traume til å bli en triumf eller hevn som voksen, gjennom sado-masochistiske aktiviteter. Vi skal i denne forbindelse huske at Freud i 1905 sa, når det gjelder å differensiere sadisme fra masochisme, at «enhver sadist er samtidig også en masochist».

I en seksuell perversjon er personens hat myntet på realitet generelt; på realiteten som ligger i forskjellen mellom kjønnene, mellom barn og voksen, mellom behovet/ driften og dens tilfredsstillelse, om maktforskjeller. Å akseptere disse forskjellene er en forutsetning for modning. Chasseguet-Smirgel holder

seg til å snakke om gutter og menn, og det passer i tilfellet Brandon, men hun mener det ikke er prinsipielle forskjeller mellom jenter og gutter her. For en liten gutt gjelder at å akseptere realitet, er å akseptere at man må vente til man er psykoseksuelt i stand til å tilfredsstille en voksen kvinne (et substitutt for moren), og gi henne et barn. Det betyr å forstå betydningen av videre utvikling, og å identifisere seg med faren, og slik som han få en fullvoksen, genital penis. Faren har goder han også vil få, men ikke før om lenge, så han må akseptere at voksen seksualitet ligger utenfor hans mulighet.

I normal utvikling er barnets gratifikasjoner balansert slik at det blir «trukket mot» ("pulled towards") videre utvikling, uten å bli for sterkt fiksert eller henge seg opp på ett stadium. Gutten blir «dratt mot» å arbeide seg gjennom Ødipuskomplekset og frem mot moden voksen, genital seksualitet. Han velger faren som identifikasjonsmodell og underveis vil han oppleve sterke følelser av rivalisering og beundring overfor faren, før et mer sammensatt bilde kan intergreres.

Men, dersom moren avviser faren og gjør en «outsider» av ham, skyver ham unna, og gjør den lille gutten til sin *Mann* (eller «prins»), eller dersom faren er voldelig, sadistisk, truende, og vulgær (jfr i situasjoner med seksuelt misbruk), blir farens genitalitet avvist. Moren kan komme til å klamre seg til sønnen som en erstatning for mannen, og gi sønnen en illusjon om at han, i sin pre-pubertale tilstand, er en mer ideell partner for henne, seksuelt eller narsissistisk, om du vil. Han får ikke sjansen til å misunne sin far fordi faren ikke er beundringsverdige, men snarere brutal og motbydelig. Han vil ikke identifisere seg med sin far. En slik konstellasjon kan føre til en pervers struktur eller organisering, og en verdiforskyving i forhold til normal psykoseksuell utvikling, der man ikke progredierer mot en normal voksen, gjensidig seksualitet. Vi kan si at gutten erstatter genital seksualitet med pre-genital seksualitet. Pregenital seksualitet (dvs fra det anale stadium) rangeres over genitalitet. Denne inversjonen (forbyttingen) har til formål å 'ødelegge virkeligheten'. I en litt større forstand henviser dette til en ødeleggelse av (å innse) realiteten ved det å være menneske, slik for eksempel Roy Schafer (1976) snakker om som «det tragiske». Det ødipale er en "realitet" (kjønnsforskjellene og generasjonsforskjellene) og perversjonen ødelegger disse forskjellene. I perversjonen forsøker man å ødelegge og triumfere over realiteten ved det å være menneske, at vi har relasjonelle behov, at vi har en historie, at vi skal dø.

I følge Chasseguet-Smirgel forårsakes perversjoner med andre ord av en utsettelse av den paternelle verden, den anal-sadistiske dimensjonen innebærer at lyst kobles til det å skape eller føle smerte og ødelegge heller enn å gi til-

fredsstillelse, eller skape nytt liv. Penis blir et objekt som ødelegger, skitner til, ydmyker, kastrerer. Som Stoller (1975) sier, «seksualitet blir et middel for hevn». Men gutten blir på en måte 'lurt', både av moren og av faren: Det er ikke slik han tror. Han er ikke faren overlegen. Det dypere motivet bak sadisme er dermed grunnleggende *narsissistisk*. Det springer ut av et ønske om å hele sår som knytter seg til infantil hjelpeløshet og utilstrekkelighet. Perversjonen blir en buffer mot det krenkede selv.

Det er kanskje noe av dette som driver Brandon i filmen *Shame*. Vi ser flere sado-masochistiske tendenser hos Brandon. Helt konkret når han utsetter seg for scener der han blir straffet, som på baren der han (bevisst) driver kjæresten til en tilfeldig kvinne fra seg av sjalusi og raseri og banker ham opp, eller i det homoseksuelle samleiet⁵ med ydmykende tendenser, og ikke minst i relasjonen til søsteren der han straffer og ydmyker henne, og føler seg ydmyket av henne (som da hun ser ham tilfreds stille seg selv på badet). Med fare for å gå for langt og tre psykoanalytiske teorier nedover hodet på filmen og dens hovedkarakter, er Chasseguet-Smirgels og Stollers tenkning mulige blikk for å forstå Brandons utagerende seksuelle tvangshandlinger som en 'buffer mot hans krenkede selv' eller som 'et middel for hevn'.

Andre psykoanalytiske teorier som kunne belyse Brandons problematikk er Fairbairns (1952) teori om det 'antilibidinøse ego' (eller selv). Avvisning, neglisjering eller mishandling i tidlig barndom skaper følelser av *skam* hos individet der man kan ha en opplevelse av å ha noe «ondt» i seg som ikke fortjener relasjoner, omsorg eller gjensidighet. Det antilibidinøse ego er et internalisert straffende ego som sier at det er ens selv som er ondt og dårlig, ikke primærobjektene som man heller beskytter. Fairbairn omtalte det anti-libidinøse ego som «den indre sabotør», fordi denne delen av egoet vil avvise gode relasjoner til andre som et forsvar mot nye avvisninger og skuffelser. Kanskje er det denne delen av Brandons egostruktur som driver ham til fornedrelse og avvisning av kjæresten og søsteren.

Avslutning

Den positive utvikling hos Brandon henimot en løsrivelse fra den sado-masochistiske tvangen og sex-avhengigheten kan spores gjennom relasjonen til den

5. Det er også en ømhet å spore mellom Brandon og den fremmede mannen i dette seksuelle møtet, som gjør at flere har tolket det som at Brandon egentlig har en homoseksuell legning. Jeg har ikke lagt vekt på denne tolkningen her, men det kunne vært interessant å utforske dette videre.

fremmede kvinnen på T-banen, der han går fra å være et slags konstant villig offer for hennes flørt og tilnærmelser til å sette grenser, til å velge, til å være fri. Hun blir et symbol på denne utviklingen i Brandons 'selv'. Men det blir ingen lykkelig slutt. Dog – i en av filmens siste scener stirrer kamera på Fassbenders ansikt som går fra desperat lyst til eksistensiell angst i hans dødfødte kamp for å få utløsning i samleie med de prostituerte. Han får det ikke lengre til, skammen har overtatt, og han kan kanskje begynne å frigjøre seg fra den.

Referanser

- Chasseguet-Smirgel, J. (1991). Sadomasochism in the Perversions: Some Thoughts on the Destruction of Reality. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 39 (2), 399-415.
- Fairbairn, W. R. D. (1952). *Psychoanalytic studies of the personality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Fisher, M. (2012). Non-film: Steve McQueen's *Shame*. *Film Quarterly*.
- Freud, S. (1905). *Three essays on the theory of sexuality*. *Standard Edition*, 7, 135–248. London: Hogarth Press, 1955.
- Killingmo, B. (1989). Conflict and deficit: Implications for technique. *The International Journal of Psychoanalysis*, 70(1), 65-79.
- Schafer, R. (1976) *A New Language for Psychoanalysis*. New Haven: Yale University Press.
- Stoller, R. (1975). *Perversion: The Erotic Form of Hatred*. Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Tomkins, S. S. (1995b). The varieties of shame and its magnification. I: E. V. Demos (Ed.), *Exploring Affect. The selected writings of Silvan Tomkins* (pp. 397-410). New York: University of Cambridge Press.

English title: Haunted by shame. An essay about the film Shame by Steve McQueen.

